Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 7/4, Fall 2012, p. 1245-1267, ANKARA-TURKEY

TE'SÎR-İ TEBRÎZÎ'NİN KÜLLİYATI VE TÜRKÇE ŞİİRLERİ

Mehmet Nuri ÇINARCI[*]

ÖZET

Türk edebiyatının tarihi gelişim süreci içerisinde en çok eser verdiği bölgelerden biri de yaklaşık bin yıl boyunca Türk hanedanları tarafından yönetilen İran'dır. İran'ın tarihsel geçmişi ve edebi kültürü göz önünde bulundurulduğu zaman her ne kadar Türk hanedanlar tarafından yönetilse de Fars dili ile yazılan eserlerin merkezi konumundadır. Buna rağmen İran'da hüküm sürmüş olan başta Akkoyunlular olmak üzere Safeviler, Avşarlar ve Kaçarlar döneminde yetişen şairlerin önemli bir kısmı Farsça şiir yazmalarına rağmen divanlarında bazen az sayıda bazen de ayrı bir divan oluşturacak düzeyde Türkçe şiirlere yer vermiştir. Türkçe şiir yazma geleneği sadece şairler tarafından değil dönemin hükümdarları ve hükümdar ailesine mensup kişilerce de icra edilmiştir. Başta Hakîkî mahlasıyla şiir yazan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah olmak üzere Hatâyî mahlasıyla Şah İsmail, Sânî mahlasıyla Şah II. Abbas ve Câhî mahlasıyla şiir yazan İbrâhim Mirza da bu geleneğin birer takipçisi konumundadır. Ayrıca Sebk-i Hindi akımının önde gelen temsilcileri arasında sayılan Vâ'iz-i Kazvinî'nin cüzi miktarda, Sâ'ib-i Tebrîzî'nin ise küçük bir divan oluşturacak düzeyde divanlarında Türkçe şiirler yer almaktadır. Te'sîr-i Tebrîzî de Safeviler döneminde yaşamış ve dönemin hükümdarları Şah I. Süleyman ve Şah Hüseyin'e Türkçe kasideler yazmış külliyat sahibi şairlerden biridir. Bu çalışmada temel gayemiz bir yandan Te'sir-i Tebrîzî'nin hayatı ve külliyatı ile ilgili bilgi verirken diğer yandan değişik nazım şekilleriyle kaleme alınmış Türkçe şiirlerinden bahsetmektir.

Anahtar Kelimeler: Te'sîr-i Tebrîzî, Azeri edebiyatı, Türkçe şiirler.

TE'SİR-İ TEBRİZİ'S TREATISE AND HIS TURKISH POEMS

ABSTRACT

Within its historical development, one of the most prolific regions of Turkish Literature is Iran that was governed almost one thousand year by Turkish dynasties. Although Iran was governed by Turkish dynasties, in view of its history and literary culture, Iran is the centre of works written in Persian language. Though a great number of poets, grown particularly during the reign of Akkoyunlu, Safavids, Avsars, Kacars, composed their poems in Persian language; they also reserved Turkish poems in their anthologies (Divan) either in a limited number or composed poems as many as that could form a separate anthology in its own right. The tradition of composing poem in Turkish was not only peculiar to poets but it was also fulfilled by the Ruler and those who belonged to his family. Cihan Shah, the Ruler of Karakoyunlu, came

[*] Yrd. Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, El-mek: mehmetnuriedb@gmail.com

first with the pen name of Hakiki, Shah Ismail writing under the pen name of Hatayi, Shah Abbas II whose pen name was Sani and Ibrahim Mirza who composed his poems under the pen name of Cahi are all in the position of the followers of this tradition. Furthermore, Turkish poems are included in a small amount in the divans of Vaiz-i Kazvi and in an amount enough to compose a small divan in the divans of Saib-i Tebrizi, both of whom are among the prominent figures of Sebk-i Hindi movement. Te'sir Tebrizi is also one of the poets with a treatise, having lived in the Safavids' era and written Turkish kasides for Shah Süleyman the First and for Shah Huseyin. In this study, our essential aim is to both present information about the life and treatise of Te'sir Tebrizi and to discuss his Turkish poems written in various verses.

Key Words: Te'sir-i Tebrizi, Turkish Poems, Azeri literature.

Giriş

İran coğrafyası, Türk topluluklarının Orta Asya'dan göçleri sırasında hem yurt edindikleri hem de Anadolu topraklarına geçiş için köprü vazifesi görmüş önemli merkezlerden biridir. Tarihsel süreç içerisinde İran'a gelen ilk Türk toplulukları Orta Asya'da edinmiş oldukları devlet geleneği ve teşkilatlanma esasına dayalı egemenlik anlayışı gereği kısa zamanda büyük devletler kurmayı başarmışlardır. İran'da farklı zaman periyodlarında değişik Türk toplulukları tarafından kurulan bu hükümdarlıklar yaklaşık bin yıldan fazla egemenlik sürdürmüştür. Gaznelilerle başlayan Türk egemenliği sırasıyla Büyük Selçuklular (1040-1157), Akkoyunlular (1350-1502), Karakoyunlular (1365-1502), Safeviler (1502-1736), Avşarlar (1736-1795) ve Kaçarlar (1779-1925) şeklinde devam etmiş; 1925 yılında Rıza Şah'ın tahta geçmesiyle sona ermiştir.

Sasani devletinin yıkılışından sonra İslam inancına geçen İranlılar ile benzer tarihlerde İslamiyet'i kabul eden Türkler arasında aynı dinin sağlamış olduğu ortak kültür dairesi ve inanç birlikteliği iki millet arasındaki ilişkileri daha da hızlandırmıştır. XVI. asra kadar İran sahasına yeni yeni birçok Türk unsurlarının gelmesi, bu suretle Türk ve Fars unsurlarının İran ve Afgan sahalarında yan yana ve aynı siyasi hakimiyet altında müşterek hayat geçirmeleri, her iki unsurun da aynı kültür çerçevesi içinde yaşamaları gibi etkenler iki dilin birbiri üzerinde karşılıklı etki bırakmasını zaruri kılmıştır (Köprülü 2004: 317). İran'da Gaznelilerin yönetimi ele almasıyla bu bölgeye göç etmiş ve etmekte olan Türk toplulukları, İslam'ın sanat ve estetik ölçüleriyle harmanlanmış Fars edebiyatıyla daha yoğun bir ilişkiye geçtiler.

Özellikle Selçuklular döneminde yetişen Katran Tebrîzî, Hatîb Tebrîzî, Hakânî ve Nizâmî gibi Fars şiirinin önde gelen şairleri Türk asıllı oldukları halde Farsça şiir yazmayı tercih etmişlerdir. İlk dönem İran'da yetişen Türk şairlerinin Türkçe şiir yerine Farsça şiir yazmalarını birkaç nedene bağlayabiliriz. İslamiyet'in kabulüyle İran'da Yeni Farsça X. asrın başlarından XIII. asrın başlarına kadar tedricen İran'daki resmi ve edebi dil özelliğini kazandı. Bu Farsçanın gelişme ve oluşma dönemi XIII. asrın başlarına kadar sürdü (Kartal 2008: 17). Dolayısıyla bu dönemde edebi gelişimini tamamlayarak klasik düzeyde eserler veren Fars dili, bu bölgeye gelen ve şiire istidadı olan Türk şairlerini de etkileyerek Farsça şiir yazmalarına sebebiyet vermiştir.

Yine bu dönemde Orta Asya'dan dalgalar halinde gelen, İran ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine kısmen yerleşen Türk boylarının göç faaliyetleri tam anlamıyla sona ermemiştir. Nitekim Gazneliler devrinde Horasan'a yeni ve kuvvetli Oğuz kabilelerinin geldiği ve bunlardan bir kısmının Kirman, Fars ve Azerbaycan taraflarına yayıldıkları malumdur. İşte bu suretle daha Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşundan evvel bugünkü Afganistan ve İran'ın bazı mıntıkalarında

daha ziyade göçebe ve kısmen yerleşik, oldukça kesif Türk kütlelerinin varlığı görülüyordu (Köprülü 2004: 32). Göçebe hayat şartları sanatsal etkinliklerin icrasını zorlaştırdığından İslamiyet'in kabulüne rağmen Türkçenin klasik anlamda hem şekil hem de muhteva açısından eserler oluşturmak için hala edebi alt yapısını hazırlıyor olması Türk şairlerini hazır buldukları Fars şiirine yönlendirmiştir. Kültürel alt yapının edebi eseri oluşturmasındaki gereklilik, Türkçe ile yazılan ilk eserlerin ortaya çıkış sürecinde de gözlenmektedir. Nitekim Türkler, İslamiyet'i VIII. yüzyıldan itibaren kabul etmeye başlamalarına rağmen İslamlaşma sonrası bilinen ilk eser Kutadgu Bilig, 1069 yılında yazılmıştır.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Azeri Türkçesiyle yani bir anlamda İran'da asırlar boyunca edebi eserlerin yazıldığı Türkçeyle şiir yazan ilk şair, Şeyh İzzettin İsferayini'dir (Devletşah 1977: 275, Köprülü 2004: 45). Farsça şiirlerinde Pūr Hasan, Türkçe şiirlerinde Hasanoğlu mahlasını kullanan şair, Devletşah'ın ifadesine göre divanı o dönem Azerbaycan'ında meşhur olan bir şairdir. Hasanoğlu ile başlayan Fars coğrafyasında Türkçe şiir yazma geleneği, Türk hanedanlarının iktidarda bulunduğu asra kadar devam etmiştir.

XIV. yüzyılda Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin kurulmasıyla İran'daki sanat hayatı tekrar canlanmış ve Türkçe şiir yazan şairlerin sayısında ciddi bir artış olmuştur. Çünkü İran'da hüküm süren Türk hanedanları, Fars şiirinin gelişimine katkıda bulundukları gibi Türkçe eser yazılmasını da teşvik etmiştir. Dönemin hükümdarlarından Cihanşah ve oğlu Pir Budak hem Türkçe şiir yazmış hem de sanat faaliyetlerini desteklemiştir. Cihanşah Tebriz'e girdiği zaman onun sanata önem verdiğini bilen Tarum, Cerun ve Lor elçileri hediyeler, armağanlar ve bağışlar ile dergahına gelmişlerdir (Tihrani 2001: 221). Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan döneminde yaşayan Dede Ömer Rûşenî, hükümdarın Tebriz'de kendisine sağladığı elverişli ortam neticesinde külliyatını Türkçe kaleme almıştır. Özellikle Azerbaycan'da Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin hakimiyeti aynı zamanda Oğuz şivesinin burada tam olarak hakim olmasını temin etmiştir (Togan 1981: 381). Ancak bu dönemde yazılan Türkçe eserler Farsça yazılan eserlerle kıyaslandığında oldukça cüzi bir miktar teşkil eder.

XV. yüzyılda Azerbaycan ve İran coğrafyası bütünüyle Timurluların eline geçmiş fakat Timur'un ölümünden sonra halefleri arasında başlayan iktidar kavgası, bu bölgede siyasal istikrarsızlığın başlamasına sebep olmuştur (Macit 2006: 219). Bütün siyasi karışıklıklara rağmen yine de bu döneme ait Türkçe şiir örneklerine rastlanır. XVI. yüzyılın başlarında ise başlangıçta bir tarikat temsilcisi olduğu halde sonraları güçlü bir siyasi oluşum meydana getirmiş Safeviler, İran topraklarında boy göstermeye başlamıştır. Safevi devleti, Timurlulardan sonra İran'da siyasi karışıklıklara sebebiyet veren boyları bir araya getirerek siyasi birliğini kurmuş ve merkezi otoriteyi sağlamlaştırmıştır. Siyasi iktidarın ülkede sağladığı huzur ve güven ortamı ile Türk devlet geleneğinden gelen sanatçının hamiliğini üstlenme anlayışı, sanat ve özellikle edebiyatın hayat bulacağı bir ortamı yeniden sağlamıştır.

Safevi devletinin kuruluşunda etkin rol oynayan Şamlu, Ustacalu, Zulkadir, Kaçar, Efşar Türkmen, Rumlu ve Bayat gibi boylar Türk'tü ve bundan dolayı hükümdarların, ordunun ve halkın çoğunluğunun dili Türkçeydi (Safa 1388: 423). O dönem İran'ına seyahat eden Avrupalı seyyahların da Türkçenin bölgede geniş bir sahada konuşulduğuna dair fikirleri ortaktır. İki yıl İstanbul'da ikamet ederek Türkçe öğrenen ünlü İtalyan seyyah Pietro Della Vale Mayıs, 1618 yılında İsfahan'dan arkadaşına yazdığı mektupta Şah I. Abbas ile olan görüşmeleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir: *"Şah bana oturma emri verdikten sonra, seferim konusunda bu yerlere gelişimin nedeni ile ilgili Türkçe sorular sordu. Ben özetle şahın sorularına yanıt verdim. Şah adeti üzere benden duyduklarını Farsça'ya çevirip etrafındakilere söylüyordu. İstanbul ağzıyla konuştuğumdan dolayı şah benim bazı sözlerimi anlayamamıştı ve aynı cevabımı ben tekrar söylemek zorunda kaldım."* (Gencei 2003: 1-2). Yine Avrupalı seyyah Chardin, XVII. yüzyılda

İran ve civar bölgelere yaptığı seyahatinde şu ifadelere yer vermektedir: *“Ebher’den itibaren şehirlerde ve kırda artık yalnız Farsça’nın konuşulduğu işitilmeye başlanır. Buraya kadar halk dili Türkçe olup bu dil tamamı ile Türkiye’deki konuşulan gibi değil de ondan oldukça farklıdır. Türkçe orduların ve sarayın dilidir. Burada büyüklerin konaklarında gerek erkekler arasında yalnız Türkçe konuşulur.”* (Sümer 1957: 446).

Halkın çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği böyle bir ülkede toplumsal tabakanın her katmanında Türkçe şiir yazan şairlere rastlamak da gayet doğaldı. Bu nedenle İran’da hüküm sürmüş Türk hanedanları içerisinde Türkçe şiir yazma geleneği açısından Safeviler’in ayrı bir yeri vardır. En başta devletin kurucusu olan Şah İsmail, Fars dilinin etkin olduğu bu bölgede Türkçe şiir yazmayı tercih etmiştir. Her ne kadar şiirlerini Türkçe yazmasının sebebi Anadolu’daki Türkmen boyları arasında Şiilik propagandasını yapmak olsa da Türk dilinin Safevi sarayında hükümdar tarafından şiir yazacak derecede temsil edilmesi ayrıca önemlidir. Bununla birlikte Şah İsmail, Osmanlı merkezi otoritesinin sarsıldığı dönemlerde Anadolu’da bilhassa Akkoyunlu ve Safevi merkezlerine yönelen Türkmenleri, Türkçe şiir söyleyen Kızılbaş şairleri ve dervişleri sarayında ağırlamıştır (Savory 1987:168). Şah İsmail’den sonra da hükümdarlık yapmış ya da hükümdar ailesine mensup kişiler tarafından Türkçe şiirler yazılmıştır. Bunların başında Sânî mahlasıyla Şah II Abbas ve Câhî mahlasıyla şiirler yazan Şah Tahmasb’ın yeğeni Mirza İbrahim gelmektedir.[1]

Türkçenin İran topraklarında bu denli ilgi görmesi şairlerin salt Farsça şiirler yazmalarının önüne geçmiş ve çoğu divanda Farsça şiirlerle beraber Türkçe şiirler de kaleme alınmıştır. Bu nedenle özellikle Türk kökenli şairler, Farsça şiir yazma modasından vazgeçmedikleri gibi kendi dilleri olan Türkçeyle şiir yazmayı da ihmal etmemişlerdir. Safevi dönemi Türk şairlerinin divanlarına bakıldığında iki dille şiir yazma geleneğinin hakim bir sanat anlayışı olduğu açıkça görülmektedir. Bunun sonucunda Doğu Oğuzca veya daha yaygın ifadeyle Azeri Türkçesi edebi metinlerde Farsça ile birlikte yer almaya başladı (Köprülü 2004: 25-83).

Bu dönemde yaşamış ve Farsçayla birlikte Türkçe şiirler yazmış şair sayısı azımsanmayacak düzeydedir. Şairlerden bazıları bir divançe oluşturacak sayıda şiir yazarken bazıları ise Türkçe şiir sayısını sadece 5-10 tane şiirle sınırlandırmıştır. Safeviler döneminde Türkçe yazan bazı şairler ise Sadıkî-i Efşâr, Garîbî-i Menteşa, Tarzî-i Avşar, Nizâm-ı Tebrîzî, Vâiz-i Kazvînî, Kavsî-i Tebrîzî, Sâ’ib-i Tebrîzî, Murtaza Kûlihân, Sâfî Kulu Şâmlu, Meczûb, Vâhid-i Tebrîzî, Melik Beg ve Cihanşah’ın torunu Neş’e’dir. Te’sîr-i Tebrîzi de yine XVII. ve XVIII. yüzyıl Safevi’sinde yaşamış ve az da olsa Türkçe şiirler yazmış başka bir şairdir.

Te’sîr-i Tebrîzî

XVII ve XVIII. yüzyıllarda Safeviler döneminde yaşamış olan Teʾsîr, Farsça şiirleri dışında Azeri Türkçesiyle de şiirler kaleme almış önemli şairlerden biridir. Köken itibariyle Tebrizli olan Teʾsîr’in ailesi Şah I. Abbas döneminde Tebriz’den İsfahan’a göç ettirilmiştir. Bu nedenle Teʾsîr’in doğum yeri de İsfahan’dır. Nasrâbâdî tezkiresine göre ismi Muhsîn Mîrzâ (Nasrâbâdî 1317: 119), Abdülhüseyin Âyetî’nin Târîh-i Yezd’ine göre ise ismi Mîrzâ Muhammed Hasan’dır (Âyetî 1317: 289). Külliyatındaki rubailerinden birinde doğum tarihini Hicri 1060 (1655) olarak bildirmektedir.

Der-penceh ü pencʿ ömr der-bâhteni
Yek gevherem üftâd ü ne-şud sâhteni
Târîh be-câ hâli dendân amed
Endâhteni yekî zi-endâhteni

[1] Câhî mahlasıyla şiirler yazan Mirza İbrahim’in Türkçe şiirlerinin de bulunduğu divanı İran’da tarafımızdan tespit edilmiştir.

Aile mensubiyeti bakımından soyu anne tarafından Muhammed Muhsin Çelebi'ye baba tarafından ise Ebu İlhan Zergeri'ye dayanır. Şah I. Süleyman ve Şah Hüseyin döneminde yaşayan Teʾsîr, devletin çeşitli kademelerinde çalışmış ve Hüsn-i İttifâk adlı mesnevisindeki ifadesine göre yaklaşık 53 yıl boyunca devlet hizmetinde çeşitli görevler üstlenmiştir.

Hıdmet-i pencâh ü dü se sâlem
Sâhte-i ser-keşte çü cevvâlem

Çoğu kaynak onun çok iyi bir hesap uzmanı olduğunu, bu işin erbabı birçok kişinin hesap işleriyle ilgili ona danıştığını ve bu kabiliyetinden dolayı da bir müddet hesap defterlerini tutmak için Irak'a tayin edildiğini söyler (Terbiyet 1391: 144) Teʾsîr, bu görevinden sonra Yezd valiliğine tayin edilmiştir. Burada halkın memnuniyetini sağlamış ve bu yüzden Abdülhüseyin Âyetî, Târîh-i Yezd adındaki Yezd tarihini anlatan kitabının son bölümlerinde yer alan Yezd şairlerine Teʾsîr'i de dahil etmiştir. Yezd'de bir müddet valilik yapan Teʾsîr, Afganların bu bölgeyi ilhak etmesi sonucu İsafahan'a geri dönmüştür. Yezd valiliğinden ayrılması neticesinde duymuş olduğu memnuniyeti rubailerinin birinde şöyle dile getirmektedir:

Çün halâs ezʿamel-i Yezd şudem
Keştem âsûde fütâdem be-bihişt

Teʾsîr, devlet işlerinden ayrılıp İsfahan'a döndükten sonra dünya işlerinden el çekerek inzivaya çekilmiş, büyük bir izzet ve ikramla ömrünün geri kalan yıllarını burada geçirmiştir. Hoşgu tezkiresine göre Hicri 1129 (1717) tarihinde vefat etmiştir (Gencei 1948: 118).

Dönemin tarih kitapları ve tezkireler Teʾsîr'in şiirlerinden övgü dolu sözlerle bahseder. Sebk-i Hindi'nin önemli şairlerinden Saʾib-i Tebrîzî'nin ömrünün son dönemlerinde şiir iklimine adım atan Teʾsîr, onunla mukayese edilmiş ve dönemin ikinci Saʾib'i olarak nitelendirilmiştir. Hatta Saʾib'in ölümünden sonra şairlik koltuğuna Teʾsîr aday gösterilmiştir (Terbiyet 1391: 142). Kendisi de şiir ilminde Saʾib'den geri kalmadığını ve her ikisinin de Tebrizli olduklarını şu kıtʿasında dile getirmektedir.

Hâzık-ı nabz-ı suhen der-hemeyîʿâlem nîst
Be-cüz ez Sâʾib ü Teʾsîr ki ez-Tebrîzend

Şeyh Muhammed Ali Hazin, Tezkiretü'l-muʿâsırîn adlı eserinde Teʾsîr'in edep ve övgü sahibi, örnek ahlaklı, dostluk ilişkileri bakımından benzersiz, fikirleri ince ve sözlerinin mana yüklü biri olduğunun tüm dostları arasında bilindiğini söyler (Terbiyet 1391: 143). Kendisi ile muasır olan Nasrâbâdî ise Teʾsîr ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunur: *"Zahir ve batında hoş yaradılışlı, beğenide olgunluk düzeyine erişmiş, kutsallık cevherinin tozundan yaratılmış ve Hak arzusuyla şekillenmiş bir bedene sahiptir. Şiiri yaradılış itibariyle güzelliğin zirvesine erişmiş, orijinal fikirli ve Teʿsîr mahlasını kullanan bir şairdir."* (Nasrâbâdî 1317: 119).

Külliyatı

Tahran'da çeşitli yazma eser kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalarda Teʾsîr'e ait külliyatın iki nüshasını tespit ettik. Külliyatın içeriğine geçmeden önce yazma nüshalarının fiziki özellikleriyle ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır.

Külliyât-ı Teʾsîr: Teʾsîr'in külliyatının bu nüshası Medrese-i Ali-i Şehid Mutaharri Kütüphanesi'nde[2] 283 numaraya kayıtlıdır. Şairin Farsça ve Türkçe şiirlerini içerir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, 12 satır ve 455 varaktır. Eser devletabadi kağıt, şikeste nestalik hat ve meşin ciltten oluşup 24x15.5 cm ebadındadır.

[2] İslam devriminden önce bu kütüphanenin ismi Sipehsalar Medresesi Kütüphanesi'dir.

Külliyât-ı Teʾsîr: Bu nüsha ise İslami Şura Meclisi Kütüphanesi'nde 13759 numaraya kayıtlıdır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, 12 satır ve 318 varaktan oluşmaktadır. Eser İsfahani kağıt, nestalik hat ve mukavva ciltten oluşup 23x16,5 cm ebadındadır. Şairin Türkçe şiirleri külliyatın bu nüshasında yer almaz.

Teʾsîr'in külliyatı sırasıyla Farsça yazılmış kasideler, tarih kıtaları, mesneviler, gazeller, rubailer ve Türkiyat başlığı altında Türkçe şiirleri ihtiva eden farklı edebi türlerden oluşmaktadır. Külliyatın bölümleri ve bu bölümlerin yazıldıkları sayfa aralıkları şöyledir[3]:

1. Kasideler: Tevhidle başlayan bu bölüm sırasıyla naʿt ve on iki imama yazılan kasidelerden oluşur. Bu bölümde kimi yerlerde mersiyelere yer verilmiştir. (M: 1b-67b, İ: 1a-46b)

2. Tarih Kıtaları: Dönemin önde gelen kişilerinin vefatlarına ve vezaretlerine düşülen tarih kıtalarını içerir. Bunların en önemlileri Fevt-i Şâh Süleymân, Vezâret-i Muhammed Müʾmîn Hân Begdîlî, Vezâret-i Mîrzâ Tâhir, Vefât-ı Şeyh ʿAli Zengene Vezîr, Fevt-i Mîrzâ ʿAlaʿaddîn Muhammed Gülistânî, Vefât-ı ʿAllame-i ʿAsr Aka Hüseyin Hânsârî'ye yazılmış tarih kıtalarıdır. (M: 67b-76a, 47a-53b)

3. Mesneviler: Külliyatta farklı muhtevalara sahip toplam 7 mesnevi bulunmaktadır. Bunlar külliyattaki sıralarına göre şöyledir:

Mesnevî-i Mihnâcü'l-miʿrâc: Hazreti Peygamber'in miraç hadisesi anlatılır. (M: 77a-96b, İ: 54a-74a)

Mesnevî-i Cihân-nümâ Bahr-ı Mahzenü'l-esrâr Der-Taʿrîf-i Bâğ ü ʿİmârât-ı Ferruh-âbâd[4]: İsfahan'da bulunan Ferruh-âbâd adlı semtin bağ ve binalarının güzellikleri anlatılır. (M: 77a-92b, İ: 54a-67b)

Mesnevî-i Daʿvetü'l-ʿaşıkîn Der-Bahr-ı Hüsrev ü Şirîn: Aşık, ma'şuk, bezm, saki ve şarabın çeşitli vasıfları anlatılır. (M: 97a-108b, İ: 66a-74b)

Mesnevî-i Gülzâr-ı Saʿâdet Der-Taʿrîf-i Bâğ ü ʿİmârât-ı Saʿâdet-âbâd: İsfahan'da bulunan Saʿâdet-âbâd adlı semtin bağ ve binalarının güzellikleri anlatılır. (M: 108b-123a, İ: 75a-84b)

Mesnevî-i Semeretü'l-hicâb Der-Bahr-ı Heft Peyker: Toplum hayatında güzel ahlakın insana kazandırdıkları anlatılır. (M:123a-130b, İ: 85a-89b)

Mesnevî-i Hüsn-i İttifâk Der-Taʿrîf-i Taft-ı Darü'l-ʿabâd-ı Yezd: Yezd kentinin iklim özellikleri anlatılır. (M: 130b-142b, İ: 90a-98a)

Mesnevî-i Meymenet-nâme Der-Bahr-ı Şâh-nâme: Edebin güzelliği ve güzel ahlakın faydaları anlatılır. (M: 142b-151b, İ: 98b-104a)

4. Gazeller: Külliyatta diğer nazım şekillerine göre en fazla yazılmış türdür. (M: 153a-436a, İ: 106a-304a)

5. Rubâ'iler: (M: 437a-444a, İ: 305a-311b)

6. Türkçe Şiirler: Külliyatın bu bölümünde ise Türkçe yazılmış kasideler, tarih kıtaları, mesneviler, terc-i bend ve gazeller bulunur. Türkçe şiirler sadece Medrese-i Ali-i Şehid Mutaharri Kütüphanesi nüshasında vardır. (M: 445a-455b)

[3] Bu sınıflandırmada külliyatların sayfa numaraları farklı olduğundan Medrese-i Ali-i Şehid Mutaharri Kütüphanesi "M", İslami Şura Meclisi Kütüphanesi ise "İ" harfiyle gösterilmiştir.
[4] Mesnevî-i Cihân-nümâ, her iki nüshada da Mihnâcü'l-miʿrâc mesnevisinin sayfa kenarlarına yazılmıştır.

Türkçe Şiirleri[5]

Teʾsîr'in külliyatında Farsça şiirlerden sonra gelen Türkçe şiirler, Türkiyyât başlığı altında 445-455 varakları arasında değişik nazım şekilleriyle yazılmış küçük bir divançe niteliği taşır. Türkçe şiirler şu şekilde sıralanmıştır:

i. Kasîde Der-Medh-i Nevvâb-ı Eşref Süleymân Şâh Es-Safevi

ii. Târîh-i Cülûs-ı Nevvâb-ı Eşref Şâh Sultân Hüseyin Es-Safevi

iii. Tercîʿ-i Türkî ki Be-ʿArz-ı Nevvâb Hakan Tûba

iv. Mesnevî-i ʿIydıyye (ʿIyd-ı Mebʿas, ʿIyd-ı Gadîr, ʿIyd-ı Cumʿa, ʿIyd-ı Ramazânü'l-mübârek, ʿIyd-ı Kurban, ʿIyd-ı Nevrûz)

v. Gazelliyât

vi. Kıtʿa-ı Târîh-i Vezâret-i Azam Nevvâb

Farklı nazım şekilleri kullanarak Türkçe şiirler yazan Teʾsîr, hem Farsça hem de Türkçe şiirlerinde sıkça Şah I. Süleymân'ın faziletlerinden bahsetmektedir. Aynı şekilde tarih kıtalarında dönemin önde gelen devlet adamları ve tasavvuf büyüklerinin vefatlarına ya da vezaretlerine tarih düşmesi onun saray ve çevresinde hükümdarlar ve devlet adamları tarafından itibar gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Şah Süleyman öldükten sonra bile yerine geçen oğlu Şah Hüseyin'in cülusuna tarih düşürmesi bu ilişkinin niteliğinde sonradan da bir değişiklik olmadığını gösterir.

Türk edebiyatında hem Osmanlı şairleri hem de Azeri şairleri üzerinde Ali Şir Nevayi ve Fuzuli'nin önemli etkisi olduğu bilinmektedir. Azeri sahası Türk edebiyatının gelişmesinde hem Nevayi'nin hem de Fuzuli'nin etkisi olmakla beraber bilhassa ikincisi sadece merkezdeki seçkinler arasında değil bütün edebi muhitlerde sevilerek okunmuş ve etkisi sürekli olmuştur (Macit 2006: 224). Nevayi ve Fuzuli'ye duyulan edebi muhabbet kendisini çoğunlukla nazire şeklinde göstermiştir. Teʾsîr, döneminde büyük bir ihtimalle Azeri coğrafyasında çok iyi bilinen ve okunan Fuzuli'nin şiirini takdir etmiş olacak ki kendisini onun "Yâ Rab" redifli gazeline nazire yazmaktan alıkoyamamıştır.

Menim tek hîç kim zâr ü perîşân olmasun yâ Rab
Esîr-i derd-i ʿaşk u dâğ-ı hicrân olmasun yâ Rab

Dem-â-dem cevrlerdür çekdügüm bî-rahm bütlerden
Bu kâfirler esîri bir müselmân olmasun yâ Rab

Fuzuli

Benim tek hiç kimün ahvâli derhem olmasun yâ Rab
Garîb ü bî-kes ü bî-yâr ü hem-dem olmasun yâ Rab

Vatan huldından ırağ ayrı düşmiş hûr ü rıdvândan
Ger âdem neslidür muhtâc-ı âdem olmasun yâ Rab

Teʾsîr (G 5/1-2)

Teʾsîr, farklı nazım şekilleriyle kaleme aldığı Türkçe şiirlerinin çoğunda yabancı sözcükler ve tamlamalarla dolu ağır bir dil kullanmaktan kaçınmıştır. Şiirlerinin birçoğu günümüz insanının rahatça anlayabileceği sadelikte yazılmıştır.

[5] Teʾsîr'in Türkçe şiirlerini daha önce yayımlayan Turhan Gencei, sadece şairin murabbaları ve bazı gazellerinden bahsetmiştir. Kaside, mesnevi, tarih kıtaları ve külliyatından bahsetmemiştir. İlgili makalenin künyesi kaynakçada verilmiştir.

Dağıtdı ʿaḳlımı bir nâzlu dilber şemʿ tek şanlu
Yigit atlu sipâhi gün kılıçlu bedr kalhanlu

(G 2/1)

İstersen eylesen onu yâ ister ol dahi
Gel doğrusunu söyle görim kim ne gûnedür

(G 4/3)

Gül goncası tek kanlu gözüm yaşa gelüpdür
Yâ cevrün elinden üregim başa gelüpdür

(G 6/1)

Safevi devletinin kuruluş dinamiklerinin dayandığı temel noktalardan biri de şüphesiz Şiiliktir. Özellikle Şah İsmail, şiirin kudretinden istifade ederek Anadolu'da Şiiliğin propagandasını yapmış bu yolla birçok taraftar toplamıştır. Ancak sonraki dönemlerde bu propaganda faaliyetleri sadece Şiiliğin anlatılmasıyla sınırlandırılmamış bazen üç halife bazen de o dönem Sünni tebanın temsilcisi olan Osmanlı Devleti için küçültücü ifadeler şeklinde zuhur etmiştir. Nitekim Şah II. İsmail tahta oturduğunda camilerde üç halifenin kötülenmesinin men'ini ve bu maksatla mescitlerin duvarına yazılan yazıların silinmesini istemiştir (Yazıcı 1997: 55). Teʾsîr'de de bu anlayışın hakim olduğu görülür.

ʿAceb kâfir müs̱elles müddei Teʾs̱îre tuş gelmiş
Ebâbekr üzlü imânsız ʿÖmer kuyruklu ʿOsmânlu

(G 2/6)

Teʾsîr'in Türkçe şiirlerinde bariz bir şekilde Azeri Türkçesinin özellikleri görülür. Kimi sözcüklerde Osmanlı Türkçesinden farklı olarak k/h, t/d, r/l, m/n, ğ/y, n/y ve y/g seslerinin değişmesi veya benzeşmesi söz konusudur.

Eglendüm ü ḥasretiyle **bahdum**
Allahıma işimi **bırahdum**

(T 1/2)

Nigârın kâkül ü zülf ü hatın müşk-i hıtâ söyler
İlahî **dutma** Teʾsîri bu baş vurmış hatâlardan

(G 8/7)

Yine Türkçe şiirlerde Osmanlı Türkçesinde bulunan bazı sözcüklerin ilk sessizlerini kaybeden sözcükler görülür.

Gül goncası tek ḳanlu gözüm yaşa gelüpdür
Yâ cevrün elinden **üregim** başa gelüpdür

(G 6/1)

Acıhlı **üzi** bahışı egri sözi acı
Güyâ ki nigârım gine perhâşa gelüpdür

(G 6/2)

Ruḫsârın olan yerde dahi gül ne içündür
Baş **urdı** hatin sebze vü sünbül ne içündür

(G 7/1)

Çok nadiren de olsa özellikle ek düzeyinde Çağatay Türkçesinin özelliklerini gösteren şiirler de mevcuttur.

Meh gizledi öz çehre-i handânını **görgeç**
Ceyrân sevişüp nergis-i fettânını **görgeç**

(G 1/1)

KASİDELER

Kasīde-i Der-Medh-i Nevvāb-ı Eşref Süleymān Şāh Es-Safevi

Fā ilātün Fā ilātün Fā ilātün Fā ilün

Ey şehinşāh-ı Süleymān ḥaşmet-i gerdūn-revāḳ
Eylemiş Tevfīḳ her işde seninlen ittifāḳ

Vāriṣ-i taḫt ü negīn salṭanat ser-be-ser bugün
Bellü señden fer ü şevket avlusıñdan ṭumṭurāḳ

ʿ Ārıżınla lāf-ı nisbet vurmak içün āfitāb
Ḳarşu geldi ger seḥer ki şām dutdı bir bucaḳ

Tapdı eyyāmıñdaʿ ayş ü inbisāṭ ancaḳ revāc
Kim alup min bāc rūz-ı vaṣlinden şām-ı firāk

Ḫil at-ı imkān mebād egmeye emr-i muḥāl
Eylemez teklīf hergiz himmetiñ mā-lā-yuṭāk

Ol ezelden açluḳ çekmiş sipihr-i nīlgūn
Ni metinden bes ki duydı berḳden vurdı firāḳ

Reb -i meskūn cümle fermānıñdadur ol cümleden
Sāḫt-ı Tebrīz ü Gīlān ü Ḫorāsān üʿ Irāḳ

Yolıña her kim virür şāhā dil ü cān ile baş
Olmış āsān ḫalḳa yümn-i himmetiñden cümle şāḳ

Ḫāndān-ı salṭanat tapdı saña tā ittiṣāl
Çekmemiş cüz medd-i iḥsān bir ḳalem ehl-i siyāḳ

Cümle fermān-revālar içre sen mümtāzsın
Bile kim ḫurşīd-i enverdür kevākıb içre ṭaḳ

La l tā cür et idüp oldı negīn-i ḫātemin
Ḫacletinden ḳanı çıkmaz ger ona vursan bıçaḳ

Her zamān bir ḳayṣer ü faġfūr mihmāndur saña
Ey şehinşāh-ı cihān senden yaman gözler ıraḳ

Ol sa ādetlü şeh-i Turan-zemīnʿ Abdü'l- azīz
Hem bu günlerde saña mihmān bezm-i iştiyāḳ

Bu ḳıran tārīḫini Te ṣīrden sordum didi
Ay tek gün bezmiñe geldiʿ azīz oldı ḳonaḳ

Pādşāhā ʿādilā saḥib-i mürüvvet dāverā
İftiḫār-ı dīn ü devlet ḫüsrev-i gerdūn-revāḳ

TARİH KITALARI
Tārīḫ-i Cülūs-ı Nevvāb-ı Kām-Yāb Sulṭān Ḫüseyn Eş-Safevi
Mefāʿīlün Mefāʿīlün Feʿūlün

Ayā ey pādişāh dād göster
Saña mesʿūd taḫt ü tāc ü tārik

Sen ol nūr-ı İlahīsin ki yüziñ
Eger Yūsuf göre söyler Tebārek

Müsellemdür saña ey şāh-ı ʿalem
Şuʿur u ʿaḳl u dāniş hūş ü müdrik

Seni tā gördi devrān nüsḫasından
İder fermān-revālar adın ḥak

Elinde dām-ı ṣayd müddeʿādur
Felek kim olmış aḫterden meşk

Saña mānend tapmaz pey-i gerdūn
Eger ḫūrşīd ü mehden ḳoysaʿayenk

Çü şāh-ı mez̠heb-i is̠naʿaşersin
Yaḳīn bī-mis̠lsin bī-şübhe bī-şek

Eger ḳayṣer ü ger faġfūr-ı Çindür
Sülūkıñdan tapar ayn ü meslek

Saña tā virdi Ḥaḳ fermān-revālık
Ki senden olmasıñ iḳbāl münfek

Didi tārīḫi çün gökdeʿUṭārid
Cülūsın ey şeh-i şāhān mübārek
(1105)

Ḳıtaʿ-ı Tārīḫ-i Vezāret-i ʿAzam Nevvāb
Mefāʿīlün Mefāʿīlün Feʿūlün

Ayā ey āṣaf-ı mülk-i Süleymān
Ki yer üzre degil mümkün mis̠āliñ

Sen ol ḫūrşīd-i gerdūn-ı hünersin
Ki Ḫaḳdan olmasıñ hergiz zevāliñ

Felek her gün dutar devrānı başdan
Ki rūz efzūn ola cāh ü celāliñ

Cihānuñ adı oldı gevher-ābād
Mülāzım itdi tā baḥr-ı nevāliñ

Melek-ḫaṣletsin ey insān-ı kāmil
Öziñ nīk-rū vü nīkūdur ḫiṣāliñ

Bu oldı muttaṣıl ḫalḳuñ duʿāsı
Ki devrān ile olsun ittiṣāliñ

Ki iḥsānıñ ola ḥadsiz ne ḫayret
Kiʿilm ü dānişindür mülk ü mālıñ

Cihān eyler daḫi bāġ ü bahārı
Dutupdurʿālemi rengin ḫayāliñ

Saña tā oldı tefvīż-i vezāret
Ki geçsiñ maḳṣad ile māh ü sāliñ

TERCĪʿ-İ BEND
Tercīʿ-i Türkī ki Be-ʿArż-ı Nevvāb Ḫaḳan Ṭūba
Mefʿūlü Mefāʿilün Feʿūlün

Sensiz göñlüm bahārı neyler
Seyr-i gül ü lāle-zārı neyler
Her kime sen olmayanda yāri
Öz kāmına rüzigārı neyler
ʿĀşıḳ maʿşūḳa ger gerekmez
Gel söyle görim hezārı neyler
Pervāne içün ger aġlamaz şemʿ
Ol dīde-i eşk-bārı neyler
Vaṣlıñ degil imdi ger müyesser
Miḫnet güni ġam-güsārı neyler
Maʿşūḳı oña çü mihmāndur
ʿĀşıḳ daḫi iʿtibārı neyler
Çün dün baña söyledi ki Teʿsīr
Ṣabrı ne ider ḳarārı neyler

Eglendüm ü ḥasretiyle baḫdum
Allahıma işimi bıraḫdum

Her gāh ki vaṣlıñ eylerim yād
Göñlüm gibi ḫāṭırım olur şād
Bir yere düşüp yolıñda her kim
Deşte Mecnūn ü daġa Ferhād
Onuñ gibi pāy-best kimdür
Serve ne içün dirler āzād
Ger ṣayd özi düşmez idi dāma
Eglenmez idi kemīnde ṣeyyād
ʿĀşıḳlarını baş üste saḫlar
Bu şīveni servden tutup yād

Ol cevr ü cefā ki sen iderdüñ
Gördüm ki felek de ider imdād

Eglendüm ü ḥasretiyle baḫdum
Allahıma işimi bıraḫdum

Sen ḫod bile bī-vefā degildüñ
Bu ḫad ile pür cefā degildüñ
Maḳṣūdımı geh revā iderdüñ
Çoḳ düşmen-i müddeaʾ degildüñ
Benden ġayrı yoḳ idi yāriñ
Devrān birini göç ilen ayırdı
Sen daḫi buña rıżā degildüñ
Ey derd az olmagıñ nedendür
Ger muʿteḳid-i devā degüldüñ
Bir dem benden cüdā degildüñ
Birʿömr yolında żāyiʾ itdüm
Gördüm bana reh-nümā degildüñ

Eglendüm ü ḥasretiyle baḫdum
Allahıma işimi bıraḫdum

Bu mihr ü buʿaşḳ-ı bī-nihāyet
Āḫir saña itmedi sirāyet
Allahı seversen eyle gāhī
Gizlin baña bir baḫşıʿināyet
Ġayret çekerim denīde adın
Senden kime itsem hem şikāyet
Dün gece ḥikāyetini bir bir
Hem-ṣoḥbetin eyledi ḥikāyet
Kūyıñda raḳībi ḫˇār iderdüm
Luṭfiñ eylemezdi ger ḥimāyet
ʿAşḳıñda sefīhler iderler
Endīşe intihādur ġayet
Miʾrāc-ı cemālden getürmiş
Cibrīl ruḫuñ ḫaṭṭıñ tek āyet
Ḳūyıñda raḳībi ḫˇār iderdim
Luṭfın eylemezdi ger ḥimāyet
Bir çaḳ idi bende maḥrem idüm
Yaturdı ki men diyem ḥikāyet
Gördüm ki cefānı ḫadden aşdı
Tā Ḥaḳ ide yārimi hidāyet

Eglendüm ü ḥasretiyle baḫdum
Allahıma işimi bıraḫdum

Olsaydı yolum yiterdi āsān
Feryādıma şāh-ı dīn Süleymān
Ol ṣāḥib-i tāc ü taḫt ü iḳbāl
Dāīm oña luṭf-ı Ḥaḳ nigehbān

Rāyı ṣā'ib żāmīri rūşen
Ḫulḳı nīkū medārı iḥsān
Zībende-i mesned-i ḫilāfet
Özüñ nişīn-i mülk-i Īrān
Ondan mefrūḳ ḥaḳ ü bāṭıl
Ondan mümtāz küfr ü īmān
Bir bāce serā-yı himmetinden
Ol gökdeki avlu mihr-i tābān
Ḳoymış başa ol ṭavulġa günden
Çār āyine ser-çehār erkān
Dergāhına bir kim o çāḳer
Gök yıldızına ki olsa fermān
Ḳavs-ı İlahī elinde yaydur
Tā ḥaṣmına oḳlar ata perrān
Güñdür bir ḥükm defterinden
Ḫurşīd ile ay mihr-i tābān
Ger başına dönmez ise dāīm
Dāīr ne sebebden oldı devrān
Bend-i tercīʿ-i şiʿr tekdür
Her dem oña bāz-keşt-i şāhān
Emn itdi cihānı bes ki ʿadli
Çekmez ʿāşıḳ cefā-yı cānān
ʿĀlem ışıḳ oldı gölgesinden
Bile gerek adı zıll-ı Raḥman
Ol vāriṣ-i ḫâtem-i Resūldür
Ger ḫātemi var idi Süleymān
Mümkün çü degildi ḳulluğında
ʿArż-ı ḥālim ki itse dermān

Eglendüm ü ḥasretiyle baḫdum
Allahıma işimi bıraḫdum

MURABBALAR
Fāʿilātün Fāʿilātün Fāʿilātün Fāʿilün

-1-

Āh meh-veş ġamıñdan tā olım nālān olım
Başıña çevrilmemiş ʿaşḳıñda ser-gerdān olım
Muttaṣıl ḳan aġlayım şemʿ-i şeb-i hicrān olım
Olma ḥālimden ḫabersiz men saña ḳurban olım

Tā gidüpsen meh-veşim ṣabr u ḳarārım ḳalmadı
Gülşenim reng-i ḫazān dutdı bahārım ḳalmadı
İntiẓārım ḥadden aşdı iḫtiyārım ḳalmadı
Olma ḥālimden ḫabersiz men saña ḳurban olım

Tā ḳucagımdan ıraġ düşdün ten-i bī-cān benem
Ayru ḫandan leblerüñden şebnem-i giryān benem
Hem-demim āh ü fiġandur āteş-i sūzān benem
Olma ḥālimden ḫabersiz men saña ḳurban olım

Ey yüzüñ kākülüñ sünbül ḳadüñ serv-i revān
Ḥadden artuḳ düşmisen bütler-ārā nā-mihribān
Vaḳtdür raḥm idesin hicrān elinden el-amān
Olma ḥālimden ḫabersiz men saña ḳurban olım

Tā dudaġıñ ikisinden meh-veşim minnet-keşem
El çeküp cām-ı şarāb-ı nābdan ḫaclet keşem
Żaʿf elinden ḫāme-i mū oldum u mihnet keşem
Olma ḥālimden ḫabersiz men saña ḳurban olım

Yād ol eyyāmlar yaḫşı yaḫşı çaḳlar
Dem-be-dem öpmekler ü muḥkem sıḳmaḳlar
Birbire biz mihribān ḥasret çeken oymaḳlar
Olma ḥālimden ḫabersiz men saña ḳurban olım

-2-
Mefʿūlü Mefāʿīlü Mefāʿīlü Feʿūlün

Yüz gizleme ey māh-ı felek şāhı seversen
Raḥm eyle eger bende-i derhgāhı seversen
Saḫla beni gerʿaşıḳ-ı cān-gāhı seversen
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

Tā senden ıraġam bozulupdur ḫur u ḫˇābım
Birdür dil-i pür-ḫūnum ile cām-ı şarābım
Hicrānıña Allah da bilür ḳalmadı tābım
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

Sāḳī seḥer oldı saña gül virdi piyāle
Teh-bendligi dāġ ile ger eyledi lāle
Bir saġar ilen n'ola getürsen beni ḥāle
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

Ey şūḥ-ı cefā-pīşe zelīlim siteminden
Dīvāne olup daġlara düşmiş elemiñden
Raḥm eyle ki elden çıḳarım derd ü ġamıñdan
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

Müşkin gibi mevcūd degil bir ḳadı mevzūn
Gül ġoncası tek laʿli teniñ ʿarıż-ı gülgūn
Ey leyl-i ʿālem çü idüpsen beni Mecnūn
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

Hey hey ne güzeldir ḳadiñ ey serv-i ḫırāmān
Zülfin şeb-i mahşer gibi yüziñ meh-i tābān
Gözler ışığı nükhet ilen Yūsuf-ı Kenʿān
Ser-vaḳtime gel bir daḫi Allahı seversen

MESNEVĪ-İ ʿIYDIYYE
Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ lün

Ṣenā ehlidür ol Ḫudā-yı Celīl
Kim ondan mümeyyiz olup ay ü il

Onuñ vaṣfıdur nüsḫa-i rüzigār
Ki her gün olur bir varaḳ āşikār

İderdi çü on ikki ayı imam
İdüp ayı on ikki aydan tamām

ʿ Umūm-ı cihān tapsa tā kāmlar
Taʿ yīn itdi illerde bayrāmlar

Egerʿ abde mevlāsı üstād olur
Bu günlerde elbette āzād olur

ʿIyd-ı Mebʿaṣ
Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ lün

Neḫust efżalinden beyān eylerim
Nebī biʿ setiniʿ ayān eylerim

Revādur çü Mebʿ aṣda ümmīdler
Ol ondan olup eşref-iʿ ıydlar

Bu günde Nebī itdi tevḥīdi fāş
Müselmān bu günde ider intiʿ āş

Ḫalīlull'ah oldı bu günde ḫalāṣ
Çün Nemrūd onu saldı ot içre ḫāṣ

Nebī itdi kāmil bu gün dīn-i Ḥaḳ
Bu gün itdi İslām ü ṣunʿ ını nesaḳ

Velī müttefiḳ ekṣer-i ehl-i şerʿ
Kim onlardan oldıʿ ayān aṣl ü ferʿ

Dirler Receb ayı her ki gelür
İgirmi vü yeddide buʿ ıyddür

ʿ Aceb yaḫşı birʿ ilm bezminde şemʿ
İdüpdürʿ ayān bu münāfātı cemʿ

Ki āḫir ki devr geçe biʿ ṣet güni
İgirmi beş olmış beşāret güni

ʿIyd-ı Ġadīr
Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ lün

Daḫi eşref-i ʿ ıydlardur Ġadīr
Ki oldı Resūla velī cāy-gīr

Resūla bu gündür ʿ Alī cā-nişīn
Ki oldı imām-ı zamān ü zemīn

Bu gündür ki olmuş uḫūvvet güni
Uḫūvvet muḥabbet ṣadāḳat güni

Bu gün bütleri sındırupdur Ḫalīl
Bu gün ehl-i küfr oldı ḫˇār ü ẕelīl

Tapup nūr-ı ḫurşīd ondan şuyūʿ
Ki evvel idüpdür bu günde ṭulūʿ

Bu gün ḫalḳdan aldı mīṣāḳ Ḥaḳ
Ki iḳrārından dönmesin ha ḫalḳ

Bu gündür ki her kim beşāşet ider
Özin ġarḳ-ı deryā-yı raḥmet ider

ʿIyd-ı Cumʿa
Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ lün

Daḫi Cumʿ adur ʿ ıyd-ı ḫayrü'l-enām
Resūlu'llah itmiş onu iḥtirām

Ol ondan bu bayrām var sebḳat
Ki her hafta başındadur ricʿ at

Bu gün ṣāḥibü'l-emr eyler ẓuhūr
Bu gündür ki her kimse maġfūrdur

Olup lāzım ondan onuñ ḥürmeti
Ki vardur Resūlu'llah nisbeti

ʿIyd-ı Ramażānü'l-Mübārek
Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ lün

Daḫi fıtr bayrāmıdur çoḳ ʿ aẓīm
Ki var ʿ ıyd şehr-i Ḫudā-yı kerīm

Tapuplar bu ʿ ıyduñ hilālini ḫalḳ
Diyeller bu günün visālini ḫalḳ

O ḳuflı ki her aġza indi vurup
Kilidi bu güniñ hilāli olup

Bir aydur oña munteẓir ḫāṣ ü ʿ am
Çeke intiẓārını ʿ ālem tamām

Bu gündür ki Ḥaḳ virdi ruḫṣat bu gün
Ki sīm-i ʿ ayş ola hem ʿ ibādet bu gün

ʿIyd-ı Ḳurbān
Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ lün

Daḫi maḥrem-i şevḳ oldı zebān
Ki tā ʿ ıyd-ı ḳurbāndan itsiñ beyān

Bugün ehl-i Ḥac varı ʿ ayān olup
Gidüp Ḥaḳ sarāyında mihmān olup

Bugündür ki her kimse ḥācı olur
Bu dünyā o dünyāda nācī olur

Bu ʿ aẓam güni ben ne taʿ rīf idim
Gidim özge bayrāmı tavṣīf idim

ʿIyd-ı Nevrūz
Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ ūlün Feʿ lün

Daḫi ʿ ıyd-ı ferḫunde nevrūzdur
Ki ondan cihān baḫt-fīrūzdur

Bu gündür ki taḥvīl-i ḫurşīd olur
Bu gün cümle ʿ aleme ʿ ıyd olur

Bu gün oldı maḫṣūṣ ʿ ayş ü sürūr
Bu gündür ki ziynet olupdur żarūr

Hemīn ḫalḳ taḳṭīʿ e meftūn degil
Ki taḳṭīʿ siz şiʿ ir mevzūn degil

Bu gündür ki ʿ işret tapupdur ḳarār
Neşāṭ dutup başdan rüzigār

Daḫi ʿ ıyd-ı āl-ı Nebī ʿ ıyddur
ʿ Ömr-i ḳutlu vü vaṣl-ı ümmīddür

Gel ey sāḳī dil-rübāmı getür
Beyʿ ayıdur mey pey-ā-pey getür

ʿ Aceb faṣldur gel vir o bādnı
Ki sarḫoş ider cān-ı āzādnı

ʿÖmr-i ḳutlu çün var idi iḥtimāl
Bu ayı bahār eyledi Żü'l-celāl

Eger itmesen bāver ey dil-rübā
Ḫadīs̱-i Peyāmber idüm ben edā

Rivāyetdür ol şāh-ı kevneynden
Ki yanında imiş Ḥüseyn ü Ḥasan

Virürmiş ʿömr-i ḳutludan ol nişān
Beyʿayınıñ defterinde ʿayān

Ki bildün neden o muʿayyen degil
O gün ḫalḳ yanında rūşen degil

Şeb-i ḳadr yanlıġ olup ol nihān
Ki müʾmin mükerrer ola şādmān

GAZELLER

-1-

Mefʿūlü Mefāʿīlü Mefāʿīlü Feʿūlün

Meh gizledi öz çehre-i ḫandānınıñı görgeç
Ceyrān sevişüp nergis-i fettānınıñı görgeç

Şimşād ki mevzūn elemiş mıṣraʿ-ı ḳāmet
Ḳaldı ḳuru ol serv-i ḫırāmanıñı görgeç

Çāk itdi ketān gömlegini ṣubḥ-ı ḳıyāmet
Ey māh-ı felek çāk-ı girībānınıñı görgeç

Ger fī'l-mes̱el āyine ola sedd-i Sikender
Gözi bulaşur çehre-i tābānınıñı görgeç

İlan gibi zinhāre gelüp dil çıḳarupdur
Peykāndan oḳ nāvek-i müjgānınıñı görgeç

Her çend vurupdur üzine māh-ı fürūzān
Baġrı ḳısılur mihr-i fürūzānınıñı görgeç

Yāḳūt Fireng āh ile diklendi çırāġı
Bin ḥasretiyle laʿl-ı Badehşānınıñı görgeç

Sünbül ki çıḳarup ḫaṭ-ı menşūr-ı gülistān
Bāṭıl ṣanıyor zülf-i perīşānınıñı görgeç

Ṣandı ki gülistānda uçan ḫayli perīdür
Teʾsīr sevād-ı ḫaṭ-ı reyḥānınıñı görgeç

-2-

Mefāʿīlün Mefāʿīlün Mefāʿīlün Mefāʿīlün

Daġıtdı ʿaḳlımı bir nāzlu dilber şemʿ tek şanlu
Yigit atlu sipāhi gün ḳılıçlu bedr ḳalḫanlu

Ne iller ay gibi tesḫīr-i cānlar çün siyāh itdün
Ḫaṭıñ ʿanberlü ḫāliñ saʿdlu ḳaşıñ Ḳaramanlu

Olurdı bir öpüşle ḫoş-nişīn ʿuşşāḳlar naḳşı
Eger birazcuḳ laʿl-ı lebiñ olsaydı meydānlu

Beni yār ile görgeç ḳaçdılar nā-merd naṣiḥler
Tīrini cānsız eyler ger muḳābil olsa bir cānlu

Taʿaccüb yoḳ eger cānān ilen nisbet dürüst itsem
Ki itdi göñlümi ol āteşin ʿārıż Daġıstanlu

Besī ḳanlar töküp laʿliñ gözlerden nihān olmış
Belī maʿmūldur ḫūn-ḫˇāhdan üz gizledür ḳanlu

ʿAceb kāfir müṣelleṣ müddeʿi Teʾṣīre tuş gelmiş
Ebābekr üzlü imānsız ʿÖmer ḳuyruḳlu ʿOṣmānlu

-3-

Mefāʿilün Mefāʿilün Mefāʿilün Mefāʿilün

Bitirdüm ḥāceti gördüm getürdüm el duʿālardan
Güzel maḳṣūd imiş bī-müddeʿālıḳ müddeʿālardan

Saña muḥtāc olanlardan ne ḥācet isteyem ḥācet
Gedā hergiz tevaḳḳīʿ eylemez maṭlab gedālardan

Eger Ḥaḳ yādı ile āşināsın umma yāriliḳ
Tevekkül dāmenin elden çıḳaran nā-Ḫudālardan

Cihānı görmesen yigrek ki bir memnūn iden görsen
Naẓar nūrından el çek çekme minnet tūtiyālardan

Saña ṣanmazsın olsuñ müttefik közgüde timṣāliñ
Eger men gördügüm görsen vefāsız āşinālardan

Belā maḥbūblar dāmına düşmiş nā-tüvān ṣaydım
Beni ḳurtarma yā Rab ẕevḳlen düşmiş belālardan

İşim elden çıḳupdur tā çıḳupdur dāmeniñ elden
Teʾessüf suʿdı olmaz olma ġāfil bī-nevālardan

Nigārıñ kākül ü zülf ü ḫaṭıñ müşk-i ḫıṭā söyler
İlahī dutma Teʾ ṣīri bu baş vurmış ḫaṭālardan

-4-
Mef ūlü Fā ilātü Mefā īlü Fā ilün

Hey hey bugün daḫi neʿ iẕār ü ne gūnedür
Rengiñ neden şikeste vü ḫurşīd-gūnedür

Güyā esīrsin bir özüñ tek sitemgere
Rengiñ şikeste olmagı ondan numūnedür

İstersen eylesen onu yā ister ol daḫi
Gel doġrusunu söyle görim kim ne gūnedür

Yaşlu göziñ ġamın üziñ āşüfte sözleriñ
ʿ Āşıḳlaruñ ṭarīḳası māyil cünūnedür

Ma şūḳidin daḫi saña nisbet degildiʿ aşḳ
Āḫir dimezler ol ne idi imdi bu nedür

Men itme şükr eyle ki yār oldu ḳadr-dān
Teʾ ṣīr sen hemīşe işin vāj-gūnedür

-5-
Mefā īlün Mefā īlün Mefā īlün Mefā īlün

Benim tek hiç kimün ahvāli derhem olmasun yā Rab
Ġarīb ü bī-kes ü bī-yār ü hem-dem olmasun yā Rab

Vaṭan ḫuldından ıraġ ayrı düşmiş ḥūr ü rıḍvāndan
Ger ādem neslidür muḥtāc-ı ādem olmasun yā Rab

Olup ḳan zār göñlüme ḳaṭre ḳaṭre damdı gözlerden
Buʿ ālem kimsede eşk-i dem-ā-dem olmasun yā Rab

Dolı mīnā-yı mey tek olmışam aḥbāb elinden red
Ḳarīn-i āh ü efġān çeşm-i pür-nem olmasun yā Rab

Ezelden bī at itmiş lāle tek derdimle dermānım
Ciger dāġına göñlün ḳanı merhem olmasun yā Rab

Meger taġyīr ola Teʾ sīr Ḥaḳdan baḫt ü iḳbālin
Ḫaṭ-ı naḳş-ı cebīnün ḫaṭṭ-ı ḫāṭem olmasun yā Rab

-6-
Mef ūlü Mefā īlü Mefā īlü Fe ūlün

Gül ġoncası tek ḳanlı gözüm yaşa gelüpdür
Yā cevrüñ elinden üregim başa gelüpdür

Tā itse eṣer gönline her dem çekerim āh
Bin ḳatle onun başı eger daşa gelüpdür

Acıḫlı üzi baḫışı egri sözi acı
Güyā ki nigārım gine perḫāşa gelüpdür

Bī-derd-i muḥabbet ne bilürsin ne cefālar
Devrān siteminden ben-i ḳallaşa gelüpdür

Teʾṣīr revā görmez idün miḫnet-i ḥicrān
Ger ʿömri bileydün yine yüz yaşa gelüpdür

-7-

Mefʿūlü Mefāʿīlü Mefāʿīlü Feʿūlün

Ruḫsārıñ olan yerde daḫi gül ne içündür
Baş urdı ḫaṭıñ sebze vü sünbül ne içündür

Didüm ki seni öldürürem tīġ-i sitemden
Ey şūḥ-ı cefā-pīşe teʾemmül ne içündür

Cürm ü günahımdan ki seni istemegümdür
Iġmaz iledün nāz ü teġāfül ne içündür

Bir ḫalḳa-i zülf ile cihān oldı esīrin
Başḳa dahi min ḫalḳa-i kākül ne içündür

Yumdun gözüñi gizlin ıraḫdan beni görgeç
ʿUşşāḳı gören yerde tecāhül ne içündür

Ol laʿl-i leb ile ki sana ḳısmet olupdur
Artuḳı daḫi nuḳl ü gü vü mül ne içündür

-8-

Mefʿūlü Fāʿilātü Mefāʿīlü Fāʿilün

Ḥüsninden ol perī beni dün eyledi ḫaber
Didüm ki söyle hansısı ondan veche yarar

Evvel didi bilüm didüm onda ne baġlıdur
Aġzım didi didüm ki söz ondan daḫi geçer

Didi ki söyle sünbül-i zülfüm ne ʿaybı var
Didüm ki kim bilür mi perīşānı muʿteber

Sonra nigāh-ı nergis-i şehlāsıdan didi
Didüm ki ol sitemger-i bed-mestden ḥaẕer

Pes ḥayret üzre söyledi ha serv-i ḳāmetin
Didüm ne sūd servde yoḳdur gül ü s̱emer

Yerden bu ḳatla çıḫdı ve acıḫlı söyledi
Teʾs̱īr virmedi saña inṣāf Ḥaḳ meger

Sonuç

İran, Türk edebiyatının neşv ü nema bulduğu önemli merkezlerden biridir. Asırlar boyunca bu bölgede egemenlik süren Türk hanedanları döneminde yetişen şairler sadece Fars diliyle değil kendi dilleri olan Türkçeyle de şiir yazmışlardır. Bu şiirler genellikle Çağatay ve Azeri Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Ancak Azeri Türkçesiyle yazılanlar çoğunluktadır.

Safeviler döneminde yaşayan Teʾsîr'in şiirlerinde de hem kök hem de ek düzeyinde Azeri Türkçesinin genel özellikleri görülür. Bununla birlikte kısmen de olsa bazı şiirlerinde Çağatay Türkçesinin özelliklerini de görmek mümkündür. Uzun süre Safevi sarayında bürokrat olarak çalışan Teʾsîr, devrin hükümdarları tarafından büyük bir izzet ve ikram görmüştür. Ancak hem Farsça hem de Türkçe şiirlerinde özellikle Şah I. Süleyman'ın ismini çeşitli vesilelerle zikreder. Türkçe şiirleri içerisinde kendisine sunduğu kaside dışında Hakan Tuba'ya yazdığı tercî'-i bendde dahi onun ismini birkaç kez anar.

Külliyat sahibi olan Teʾsîr, Farsça şiirlerinin giriş kısmında bulunan kasidelerinin çoğunu Şii mezhebine tabi olduğu için on iki imama adamıştır. Bununla birlikte Teʾsîr, külliyatının hem Türkçe hem de Farsça kısmında tarih kıtalarına da ağırlık vermiş, dönemin önde gelen kişilerinin vefatlarına ve vezaretlerine tarih düşürmüştür. Bu tarih kıtalarının bir kısmında Teʾsîr, bazı dizelerin hemen altına parantez açarak tarihlerin rakamsal değerlerini yazmıştır. Türkçe gazellerinde klasik şiirimizin çizdiği sınırların dışına genellikle çıkmamıştır. Gazeller, Farsça şiirleri içerisinde en çok kullandığı nazım biçimidir.

Bizde İran coğrafyasında Türkçe şiirler yazan şairlerle ilgili verilen bilgiler -önemli şairler hariç- divan nüshaları esas alınmadan şairin hayatı ve birkaç beyit şiir örneği verilerek sunulur. Bugün İran'ın farklı kentlerinde bulunan yazma kütüphanelerde, başta Safeviler ve Kaçarlar olmak üzere İrandaki Türk hanedanlarının hüküm sürdükleri dönemlere ait birçok Türkçe şiir örneği mevcuttur. Nesîmî, Kadı Burhaneddin, Fuzûlî ve Şah İsmail gibi Azeri edebiyatının önemli temsilcileri dışında bu kütüphanlerde Garîb-i Menteşa, Nizâm-ı Tebrîzî, Vâhid Tebrîzî, ve Cihânşah'ın torunu olan Neş'e'ye ait Türkçe şiirler yer almaktadır. İsmini zikrettiğimiz bu şairler tabir yerindeyse sadece buz dağının görünen kısmından ibarettir. Çünkü bu kütüphanelerin kataloglarında çoğu şairin sadece Farsça şiirleri olduğu ifade edilmesine rağmen Türkçe şiirleri de vardır. Dolayısıyla göz önünde bulunmadıkları halde İran'daki Türk edebiyatının önemli bir kısmını oluşturan bu şairlerin de bir an önce bilim dünyasına kazandırılmaları gerekir.

KAYNAKÇA

ÂYETİ, Abdülhüseyin (1317). **Târîh-i Yezd,** Yezd: Çâphâne-i Gülbahâr-ı Yezd.

DEVLETŞAH, **Tezkire-i Devletşâh,** Çev.: Necati Lugal, Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyat, İstanbul 1977.

EBU BEKR-İ Tihrânî, **Kitâb-ı Diyârbakıriyye,** Çev.: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

ERGİN, Muharrem (1992). **Azeri Türkçesi,** İstanbul: Ebru Yayınları.

HACALOĞLU, Recep Albayrak (1992). **Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu, Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü,** Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GENCEİ, Turhan, "Safavi Devleti ve Türk Dili", **xa.yimg.com/kq/groups/23110187/1083073262/name/turxan,** Çev.: Güntay Cevanşir, (2003), s.1-5.

GENCEİ, Turhan, "Tebrizli Teʾsir'in Türkçe Şiirleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: 3, S: 1-2 (1948), s.117-128.

KARTAL, Ahmet, (2008). **Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar,** İstanbul: Kriter Yayınevi.

KÖPRÜLÜ, Fuat (2004). **Edebiyat Araştırmaları II,** Ankara: Akçağ Yayınları.

MACİT, Muhsin, "Azeri Sahası Türk Edebiyatı (XIII-XIX. Yüzyıl)", **Türk Edebiyatı Tarihi,** C.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s.217-228.

MİRZA, Muhammed Tâhir Nasrâbâdî İsfahânî (1317). **Tezkire-i Nasrâbâdî,** Tahrân: Çâphâne-i Armağan.

REDHOUSE, Sir James W. (2006). **Turkısh and English Lexicon**, İstanbul: Çağrı Yayınları.

SAFA, Zebihullah (1388). **Târîh-i Edebiyyât Der-Îrân,** C./1, Tahrân: Çâphâne-i Nigârhatif.

SAVORY, Roger (1987). **Study On The History of Safawid İran,** London: Variorum Reprints.

STEINGASS, F. (2006). **Persian-English Dictionary**, İstanbul: Çağrı Yayınları.

SÜMER, Faruk, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", **Belleten,** C: 21, S: 81-84 (1957), s.446.

TERBİYET, Muhammed Ali (1391), **Dânişmendân-ı Âzerbâycân,** Tebriz: Neşr-i Ahter.

Teʾsîr-i Tebrîzî, **Külliyât,** İslami Şura Meclisi Kütüphanesi, No: 13759.

Teʾsîr-i Tebrîzî, **Külliyât,** Medrese-i Ali-i Şehid Mutaharri Kütüphanesi, No: 283.

TOGAN, Zeki Velidi (1981). **Umumi Türk Tarihine Giriş,** İstanbul: Enderun Yayınları.

YAZICI, Tahsin (1997). "Safeviler", **İslam Ansiklopedisi,** C. 10 Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s.53-59